

ORTA ÇAĞA AİT TÜRKÇE RESMİ YAZILARDA SÖZCÜK SEÇME MESELESİ

Word Choice Matter in Turkish Official Documents of Medieval Period

Qudratulla OMOROV*

ÖZ

Bu makalede İlk ve Orta Çağ'dan kalma Türkçe resmi yazıların düzenlenmesi sırasında kelimelerin seçilmesindeki standartlardan söz edilmiş, resmi yazılardaki sözcüklerin özellikleri, yazı kültürü, atalarımızın resmi yazıları düzenleme alanındaki bilgi ve marifetleri, edebi dil normları tahlil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Orta Çağ, Türkçe resmi yazılar, sözcük, üslup bilimi, anlam bilimi, yazıhane, çok anlamlı kelimeler, belgelerin üslubu.

ABSTRACT

In this article, standards of choosing vocabularies during the arrangement of Turkish official documents related to first and middle ages were mentioned, characteristics, writing culture of vocabularies in the official documents, our ancestors' know-how and skills, literary language norms in the arrangement of official documents were analysed.

Key Words: Middle Ages, Turkish official documents, words, stylistics, semantics, words with multiple meaning, style of documents.

Giriş

Dil sisteminde ve üslup biliminde sözcüğün yeri büyüktür. Zira sözcük üslubun ana birimidir. Sözcüğün üslup bakımından incelenmesi, kelime dağarcığının incelenmesiyle birlikte belli bir nutuk ortamında kullanılan kelimenin dilde ne kadar önemli olduğunu gösterir. Bunun dışında, kelimelerin dilin çeşitli üsluplarında birbirinden farklı şekilde kullanmasıyla ilgili kurallar bulunur.

Sözcük üslup biliminde, çağdaş anlam biliminde elde edilmiş olan tecrübelerle dayanarak dilde var olan kelimelerin sistemli bir şekilde birbiriyle farklı yöntemlerle birleşmesi meseleleri araştırılır. Böyle bir yaklaşım, ilk olarak resmi metinler için kesin bilgi verme vasıtası olarak terimlerin ve çok anlamlı kelimelerin öğrenilmesini gerektirir. Kullanım sırasında kelimelerin üslup bakımından farklılık göstermesi, farklı mülakat durumlarında gerekli kelimeleri kullanma kurallarının incelenmesi sözcük üslup biliminin merkezinde bulunur.

Sözcük çalışmalarının üslupla ilgili yönü, metindeki her kelimenin yerinde kullanılması bakımından gerekli açıklamaların yapılmasını gerektirir. Sözcüğün

* Taşkent Devlet Şarkşinaslık Enstitüsü Türkî Diller Bölümü Öğretim Görevlisi,
tomaris01@yahoo.com

üslup biliminde sadece nesneyi adlandırma özelliği değil, estetik vazifesi de göz önünde bulundurulmalıdır.

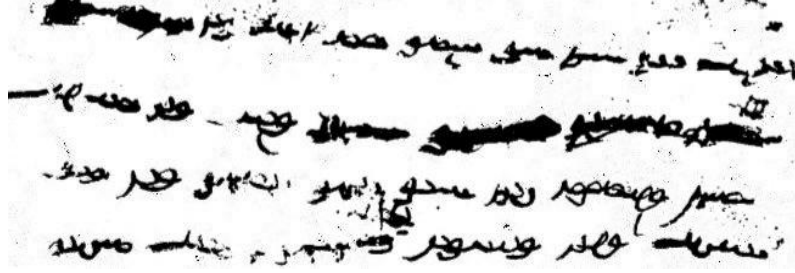
Sözcük, üslup bilimi, doğru ve düzgün konuşma, nutuk kültürüyle yakından ilgilidir. Çünkü, dildeki sözcüklerin belli bir çerçevede kullanıldığını gösterme esnasında üslup bilimi nutukta kelimelerin doğru ve yerinde kullanılmasını sağlar. Dolayısıyla, bir metnin içerisinde gerekli kelimenin seçilmesi o metnin yazıldığı dönemde, toplumun konuşma kültürü ve nutkun edebi normlarının belirlenmesinde bir ölçü görevini üstlenir. İlk ve orta çağdan bugüne kadar gelen resmi metinlerin sözcüksel özelliği, bu yazıların yazıldığı dönemde yaşamış atalarımızın resmi belgeleri düzenlemesini, bu alandaki konuşma kültürünü ve resmi konuşmada kullanılmış yazı dili normunu gösteren en güvenli deliller sayılır.

Sözcük, metni anlamının temelidir: Resmi metin üslubu üzerinde yapılan incelemeler ilk önce sözcük bilimi üzerinde yapılan araştırmalardır. Bu sebeple sözcük, metni anlamının temelidir.

Sözcüğe üslup yönünden yaklaşılması, düşüncenin net bir şekilde ifade edilmesini sağlayan kelimeyi seçme sorununu ortaya çıkarır. Yazarın sözcüğü doğru seçmiş olması sadece üslup özelliği değil, hem metnin bilgi aktarma özelliğini hem de onun anlam etkisini ve gücünü yükseltir. Sözcüğün yanlış seçilmesi ve yersiz kullanılması düşüncenin anlaşılmasını zorlaştırır ve mantıksal hataların meydana gelmesine neden olur. Geçmişte atalarımızın bu konuda doğru yolu seçtikleri bilinmektedir. Atalarımızdan kalmış resmi metinlerde sözcüklerin sadece kendi anlamında kullanıldığı, yani kelimelerin resmi metin içerisinde mecaz anlamda kullanılmadığı bilinmektedir. Eğer metin içerisinde bir kelimenin yerine başka bir kelime getirilmeye çalışılırsa, metnin anlamı tamamıyla değişir. Bu durum metni okurken, kullanılan kelimelerin yerini değiştirecek başka bir kelimenin olmadığını düşündürebilir.

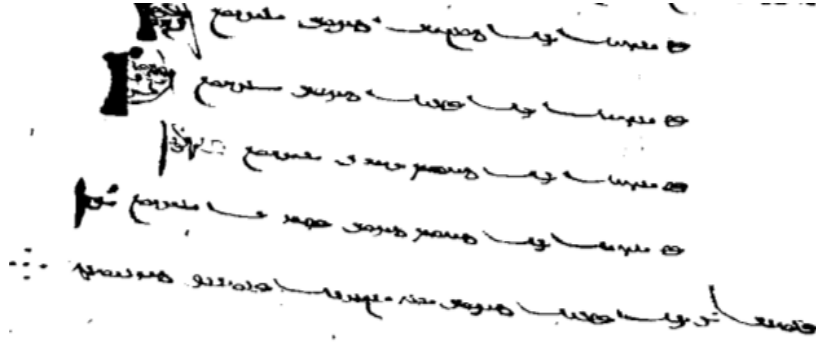
Resmi metinde kelimenin doğru seçilmesinin çok önemli olduğu yukarıda ifade edildi. Devlet kuruluşlarında yürütülen yazı çalışmalarının içeriği ve kelimelerin doğru seçilmesinden sarayda bu tür çalışmalarla meşgul olan, "alimğa", "yazğuçı" ve "bitikçi" diye adlandırılan görevliler sorumlu tutuluyordu. Devlet evrakları bizzat bu görevlilerin elinden geçiyordu. Onların titiz çalışmalarını gösteren bazı deliller bize ulaşmıştır. Bunlar bazı belgelerin karalama nüshalarıdır. Karalama metinleri incelendiğinde, belgeleri düzenleyen kişilerin metni hazırlarken her kelimeyi yerinde, lâzım olan cümle kapsamında kullanılmaya ne kadar özen gösterildikleri bilinmektedir. Ayrıca, bize kadar gelen özel vesikaların bazıları belge düzenleme çalışmalarını öğrenen öğrencilerin karalamalarıdır. Eğer bu karalama nüshaları dikkatle incelenirse, evrak metinlerinde sık sık tekrar edilen

parçalar, evrak dili, kalıp sözcük ve kavramlar, formüller üzerinde alıştırma yapıldığını, bazı sözcük ve dil birliklerinin silindiğini görebiliriz.

Örneğin, U 5534 sayılı el yazmada vesikaların baş (giriş; ön söz) kısmında yer alan kişilerin adlarının yazıldığı satır silinmiş durumdadır.

Bunun gibi, alış veriş ilişkilerinin kaydedilmesi amacıyla düzenlenmiş olan belgelerin içerikleri ve belge metinlerindeki kelime seçme normlarından, belgeyi düzenleyen kişi ve ticari ilişkilerin kurulmasını sağlayan taraflar, orada tanık olarak geçen şahıslar sorumluydu. Genellikle, belgede, yapılan alış veriş ilişkilerine hukuksal anlam katmak amacıyla iki kişi tanık olarak yer alırdı. Ancak, özel durumlarda tanıkların dört kişi olmasına da müsaade edilmiştir (Zieme, 1981, 59). Dolayısıyla, belgenin sonuç kısmında onu kâğıda döken kişinin adının, tanıkların isimlerinin, belgenin resmi taraflardan kimin ağzından yazıldığının ve karşı tarafa kaç defa okunduğunun kaydedildiği bent her zaman bulunuyordu. Aşağıda, bir toprak alış verişinin yapılmasıyla ilgili U 5239 sayılı vesikanın son sözüne dikkat edelim:

U 5239 sayılı vesikanın Son Sözü

Bu nişan men Töläk Temürniñ ol.
 Bu nişan men Buyan Temürniñ ol.
 Bu nişan men tanuq Käräyniñ ol.
 Bu nişan men tanuq Temür Buqaniñ ol.
 Bu bitigni men Buyan Tämür öz iligin bitiyü tegintim.
 Bu belge ben Tolak Timur'undur.
 Bu belge ben Buyan Timur'undur.
 Bu belge ben, tanık Karay'ındır.
 Bu belge ben, tanık Timur Buka'nındır.
 Bu yazıyı ben Buyan Timur, kendi elimle yazdım.

Bunun gibi tamamlanmalar (son sözler) bütün vesikaların ayrılmaz bir parçası olarak varlığını her zaman korumuştur.

Hatta bazı şahıslara ait olan belgelerde bazı kelimeler silinerek onların yerine başkası yazılmış, değiştirilmiş, düzeltilmiştir. Böyle resmi metinlere de sık sık rastlanır. Örneğin, U 5260 sayılı belge ödünç alınmış şarapla ilgili belgedir. Bu yazının üçüncü satırında ödünç alınmış şarabın miktarının *yariim bor* hacminde olduğunu gösteren kelime grubu bulunmaktadır. Bu miktarın yazıldığı kelime grubunun üzerinde onun daha da net biçimde olmasını sağlamak amacıyla "qap" hesap sözcüğü yazılmış ve *yariim qap bor* şeklini almıştır:

Böyle bir düzeltmeden sonra şarabın miktarı daha da netleşerek, *Turiñ Baqşidin yariim qap bor* şeklini almıştır. Ya da U 3907 sayılı vesikada cümle, düzeltme yapıldıktan sonra onun üstüne damga basılmıştır:

Bunu belge düzenlenirken düzeltme yapıldığına işaret olarak kabul etmek gerekir.

Bize göre, bunun gibi belgelerin bulunması metnin taraflara okunması ve duyurulması sırasında oradaki bazı kelime ve cümlelerin tarafların itirazına neden olduğunu göstermekte, itiraz edilen kelime ve kelime gruplarının silinip başkasıyla değiştirilmiş olduğuna delalet etmektedir. Bu süreç tamamlandıktan sonra belge imzalanarak onaylanmış ve alış veriş ilişkileri hukuksal bakımdan geçerli hâle getirilmiştir. Şahıslarla ilgili düzenlenmiş belge örnekleri, atalarımızın resmi yazılarla bizzat kendilerinin ilgilendiklerini, o dönemlerde resmi yazışma kurallarının iyi derecede geliştiğini, resmi yazıların üslubunun toplum tarafından anlaşıldığını, o dönem insanların yalnız okuma-yazmayı bilmekle kalmayıp,

resmi yazışmaları düzenleme marifetlerine, yani hukuk bilgisine de yeterli derecede sahip olduklarını göstermektedir.

Bunun gibi bilgi ve deliller o dönemde belge düzenleme yöntem ve kurallarının benimsenmesi için tahsis edilmiş olan özel okulların varlığına işaret etmektedir. Burada atalarımızın hukuk bilgi seviyeleriyle ilgili Alman Şarkiyatçı uzmanı Le Coq'un düşüncelerini vermek yerinde olacaktır. Le Coq şöyle yazıyor: "Evrakların düzenlenmesine katılan şahıslardan birinin belgeyi kendi elleriyle yazdığı o belgelerin birçoğunda net bir şekilde gösterilmektedir. Belgenin düzenleme sürecinin hukukçu uzmanlar tarafından kontrol edildiği hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz. Dolayısıyla, evraklarda geniş şekilde kullanılan hukuksal terimlerin herkesçe bilinen kavramlar olduğu kanaatindeyiz.

O dönem Avrupasıyla karşılaştırıldığında, Haçlı Seferlerinden önceki ve sonraki durum söz konusudur. Türkler bu şekilde üstün yerlerini göstermişlerdir. Acaba, o dönemde Avrupalı zengin feodallerin çoğu Türkler gibi kurallara uygun şekilde anlaşmalar düzenleyebiliyorlar mıydı?" (Tuguşeva 2001, 139).

Belge üslubu ve kelimelerde çokanlamlılık: Çokanlamlılık olayı belgeler üslubunun şekillenmesinde önemli rol oynar. Çok anlamlı kelimeler tüm anlamlarıyla resmi üslupta kullanılmaz. Tek bir anlamıyla kullanılır. Örneğin, *Tohtamış yarlığ*ındaki şu cümleye dikkat edelim: *ol yaman kişilər burun tãbirãndin* (TY, 12). Bu örnekteki *tãbirãmak* fiili birçok anlamlı kelime olarak, tek bir anlamıyla belge üslubundan yer almıştır. Örneğin, L. Budagov'un sözlüğünde bu kelimenin üç anlamı belirtilmiştir:

- 1) *yer değiştirmek, kıpırdamak,*
- 2) *titremek, korkmak,*
- 3) *gezi, sefer* (Budagov 1869, 340).

Ancak yukarıda belirtilen anlamların ve o anlamlardaki *tãbirãmak* fiilinin belgeler üslubuyla hiç bir ilişkisi bulunmamaktadır. Deliller tahlihi *tãbirãmak* fiilinin L. Budagov'un sözlüğünde belirtilen anlamların haricinde "çekinmek" anlamını ifade ettiğini de göstermektedir.

"Babürnâme"de de *tãbãrãdi* fiilinin "çekindi" anlamında kullanıldığı yerlere rastlanılır (Babür, 1990, 81). *Tãbirãmak* fiili aynı anlamıyla resmi evraklar sözlüğüne girmiştir. *Söz* kelimesi de tüm bilimsel açıklamalı sözlüklerde tek "sözcük" anlamıyla ortaya çıkmaktadır (Budagov, 1869, 645; Radlof, 1911, IV, 586; DTS, 1969, 511). Ancak, bu anlamın ve aynı anlamı taşıyan *söz* kelimesinin anlamının

belgelerin üslubuyla hiç bir alâkası bulunmuyor. İlk ve orta çağa ait Türkçe ve Farsça resmi metinleri gözden geçirdiğimizde, *söz* kelimesi yukarıda adı geçen sözlüklerde kaydedilmiş anlamının dışında “emirname” ve “ferman” gibi özel anlamlar taşıdığı görülmektedir. Bunun dışında çok anlamlılık arz eden *yel* (halk, soy, bölük), *oğlan* (paşa, prens (şehzade), *nişan* (belge adı, mühür), *tamğa* (mühür, vergi çeşidi) gibi kelimelere resmi metinlerde sıkça rastlanır.

Günlük konuşmada kullanılan bazı sözcük ve tamlamalar resmi metin içerisinde kullanıldığında terim niteliğini de taşır. Konuşmada geniş şekilde kullanılan kelime, kullanıldığı alanda yeni hayata başlar. Terim, belli bir alana yönlendirilmiş, aynı alana ait kavramları anlatan kelime ya da kelime tamlamasıdır. Bu yüzden günlük konuşmada çok anlamlı olan bazı kelimeler resmi metin içinde bir tek anlamıyla kullanılır. Önemlisi, atalarımızdan kalma en eski belgelerde kullanılmış hukuksal terimler tam olarak şekillenmiştir. Bu yüzden tüm resmi yazılarda hukuksal kavramları karşılamak için aynı terimler kullanılır.

Şimdi, aşağıdaki örneklere göz atalım:

Sözcük	Anlamı	Sözcüğün bir terim olarak ifade ettiği anlam
al	Dolandırıcılık, hile	dolandırıcılık
and	ant, yemin	anlaşma, sözleşme
arığ	temiz	güvenli
arıtmaq	bir şeyi gidermek, arıtmak, temizlenmek	bitirmek, dağıtmak (ticari şirketin dağıtılması)
arqış	kervan	elçilik
bitig	kitap, yazılmış bir şey	belge, vesika
budun	halk	nüfus
yazuq	günah	suç, cinayet
esän	sağ	sağlam
ev-barq	zenginlik, servet	mal, mülk
äd-tavar	zenginlik, servet	mal, mülk
el	devlet	şirket
çam	dava	Mahkeme
kenğäş	öğüt, maslahat	toplantı, istişare
köni	doğru	tam, dolu
näŋ	eşya, şey	mülk
söz	söz	emir, haber
qut	talih	siyasi iktidar

qor	zarar, ziyan	ziyan
öz	öz, kalp	mahiyet
tarıǵ	çiftçilik	tarla
tilämäk	dilemek, istemek, sormak	arz etmek
tüyiq	yasak, esirgeme	yasak
törü	töre, kaide	yasa, kural, hukuk sistemi
tü- zültmäk	düzeltilmek	komşuluk (diplomatik) ilişkilerinin kurulması
tusu	fayda, yarar	faiziyle geri ödemek
tapuǵ	ibadet	hizmet
yasa	yasa	yasalar

Kelimenin yapısı ve metin düzenlemede sözcüklerin seçilmesi bakımından ilk va Orta Çağ'dan kalma resmî yazıların kendine özgü üslubu vardı. Bu özellikteki belgelerin metinlerinde ortak Türkçe kelime dağarcığında mevcut olan birliklerin tamamının kullanılmadığı ve resmî yazıların ifade üslubuyla ilgili kelimelerden istifade edilmediği de görülür. Bununla birlikte, resmî metinlerin üslubunda o dönemin yazılarında ve sözlü anlatım, konuşmaya özgü birliklere rastlanmaz. Ayrıca, yazı üslubunun diğer tür ve çeşitlerine özgü duygu ve düşünceleri mecaz anlamlı kelimeler aracılığıyla ifade etmeye yarayan ve insanın ruhsal durumu, duygu ve düşüncelerini yazıya yansıtan dil araçları resmî metinlerde kullanılmaz.

Belge ve evrak üslubunda kelime seçiminin özelliklerini incelemek amacıyla Berlin Kütüphanesinde bulunan, devlet adamları ve hükümet görevlilerinin bü-yükelçiye sundukları kısa bir izin yazısına göz atalım:

Ud yıl çaqşapat ay iki otuzqa Buyan Temür elçiniñ nökülärinä kezig aşqa birgü bir siǵ et, biş tembin borni Turpan sanınqa tutup, Taqış Qaya birsün. – Sıǵır yılı on ikinci ayın yirmi ikisinde Büyükelçi Buyan Timur'un kendi neferlerine daimi (sıradaki) yemeğe verilen bir siǵ et ve beş **tembin** şarabı Türfan (yönetimi) hesabına kaydederek, Taqış Kaya versin (Arat, 1987, 565).

Metni özel yapan unsurlardan ilki kelimelerin özenle seçilmiş olması, diğeri de sözcüklerin üslup özellikleridir. Metnin anlaşılır bir dilde sade yazılmış olması en önemli özelliktir. Örneğin, büyükelçiye verilen ruhsat yazısı, kısa metin olmasına rağmen, ondan büyükelçiler ve onların neferlerine verilen erzakların miktarı, bunların verilmesi gereken şahıs ve hangi yönetimin hesabından tahsis edildiği net bir şekilde belirtilmiştir. Dolayısıyla, bu vesikayı farklı bir şe-

kilde yorumlamak zordur. Ayrıca, belgelerin dil ve üslubunda dönemin yazılı anıtlarının dilinde sık sık rastlanan yabancı kelimelere de rastlanmaz. Resmi metinlerde kullanılan üslupta o eski dönemin eski Türkçe sözcüklerinin hepsinin kullanılmamasının nedeni, ilk sırada, resmi belgelerin üslubuna özgü dilin gerektirdiği 'resmîlik'le izah edilir. Bu yüzden de o dönemin yazılı abidelerinin sanatsal özellikleri, debdebeli ifadeleri, slogan sözleri gibi unsurlar resmi yazıların tabiatına uymamaktadır.

Resmi metinlerin sözcük tabakasının temelini Türkçenin iç olanaklarıyla meydana gelen sözcük ve terimler oluşturmaktadır. O dönem eski Özbek dili kelime dağarcığındaki belli sayıdaki sözcükler resmi üsluba, yani belgelere aittir. Bu tür sözcüklerin arasına sadece resmi yazılarda rastlanılan *tarbîp*, *tartanaq* ve başka sosyal ve siyasi alanlara ait sözcükler katılabilir.¹

Belgelerin üslubunda sözcük birimlerinin seçilmesi sorunu söz konusuyken, ilk önce şunun belirtilmesi gerekir:

1) Resmi metinlerde kullanılan,

2) Resmi metinlerde karşılaşılmayan kelimeler. İlk ve orta yüzyıllarda ortak Türkçedeki bir takım kelimeler belgeler üslubunda kullanılabilir, bazıları da kullanılamaz. Resmi yazılarda kullanılan kelimelerin ana özelliği, toplumsal ve siyasi alanlarda sık sık terim ve kavramlar kullanılan olmasıdır. Yukarıda belirtilenlerden yola çıkarak, belgelerin üslubunda kelimelerin yerinde ve doğru seçilmesi kelimelerin cinsi ve grubuna göre farklı olduğu kanaatine varmak yerinde olacaktır.

Yazı çeşitleri ve belgelerin üslubu: Orta çağdan kalma farklı sistemdeki yazılarla düzenlenmiş Türkçe belgeleri incelendiğinde bu yazıların üslubu ve metinlerde kelime seçilmesinde kısmen de olsa, bir birinden farklı özelliklere şahit olunur. Ayrıca, bu durum Uygur ve Arap alfabesiyle düzenlenmiş resmi yazılarda da görülebilir. Resmi yazı Uygur alfabesiyle düzenlenmişse *alimğ'alar* (kâtip) metinlerde Türkçenin iç olanaklarıyla yapılan kalıplaşmış kelime grupları, terim ve kavramların kullanılmaya, belge düzenlemesinde gelenek hâline gelmiş düzenin bilinçli şekilde korumaya çalışmışlardır.

İddiamızın kanıtı olarak Turan Sultanı Timur Bey'in 1391 yılında Uludağ semtine diktiği anıt üzerindeki yazıya dikkat edelim. Eski Özbekçe olan sekiz satırdan oluşan metin Uygur yazısıyla yazıldığı için taştıraş hattatlar mümkün olduğu kadar Türkçe kelime ve deyimler kullanmışlardır. Hatta bazı taş yazılar-

¹ *tartanaq*la ilgili bakınız: Vashari, 1987, 97–101

daki ay adları da Türkçe yazılmıştır: *tarix yeti yüz toqsan üçtä qoy yıl yazniñ ara ayi* (Ponomaryov, 1945, 223). *Yazniñ ara ayi* kelime grubu “Şaban” (‘Nisan’) ayını karşılar. “Şaban” teriminin de o dönemde yazılmış yazıtlarda sık sık kullanmasına ve Türkçeye girerek benimsenmiş olmasına rağmen, metin Uygur yazısıyla yazıldığı için en eski Türkçe terim olan *yazniñ ara ayi* kelime grubu kullanılmıştır.

Bir diğer örnek, bu taş üzerinde yazılmış yazının yedinci satırında “fuqaro” (özel şahıs; vatandaş), “ra’iat” (raiyet) yerine (“fuqaro” ya da “ra’iat” terimleri o dönemde düzenlenmiş yazılarda geniş şekilde kullanılırdı) en eski Özbekçedeki *e/kişi* kelime grubu kullanılmıştır. Uygur yazısıyla yazan ozan bunların hepsini özel şekilde düzenlemiş ve eski dönemde meydana gelmiş gelenekleri korumuştur. Bunun gibi durumlara resmi belge metinlerinde de rastlanmaktadır. Örneğin, Şahruh Mirza belgesinde (nişan; madalya) o dönemde düzenlenmiş yazılarda kullanılan *uy* (inek) kelimesinin en eski Türkçe *ud* fonetik varyantı kullanılmıştır. Ya da Tohtamiş Han Yarlığında belgenin düzenlendiği tarihin yazıldığı yılın adı *taqağu yıl* (Kaşgarlı Mahmud’un “Divan”ında bu şekilde kullanılmıştır: Aliyev, Sadikov, 1994, III) olarak verilmektedir. *Ud*, *taqağu* gibi şekillerin en eski Türkçeye özgü ses olayları olduğu da Türkoloji uzmanlarının çalışmalarında özel olarak belirtilmektedir (Mahmudov, 1990, 195). Dolayısıyla, P. Melioranskiy Uygur yazısıyla düzenlenmiş diğer bir belge Umar Şeyh Mirza belgesi (nişan; madalya) ile ilgili yazarken, o yazı dilinin biraz suni ve daha eski olduğu sonucuna varır. P. Melioranskiy bu konuda şunları yazar: “... bize göre, Umar Şeyh Mirza yazı işleri üslubunda bazı suni eskicilik vardır” (Melioranskiy, 1906, 05). Burada araştırmacının muhtemelen belgenin üslubu ve kelime seçiminin yazının türüyle ilgili olduğunu gözden kaçırmaktadır.

Bunun gibi örnekleri XIII–XIV. yüzyıllardan kalma vesikalardan da bulmak mümkündür. Doğu Türkistan’da bulunmuş Uygur metninin büyük bir parçasında tarih en eski Türkçe döneminde kullanılan şekilde verilmiştir. Örneğin, U 5243 sayılı el yazmada;

Küskü yıl säkizinç ay säkiz yigirmikä – “Fare yılı sekizinci ayın on sekizinde”. Ya da U 5242 sayılı belgede;

Bars yıl toquzunç ay altı otuzqa – “Arslan yılı dokuzuncu ayın yirmi altısında”

şeklinde verilmiştir. Yazılardaki tarih ve sayı sistemi Türk halklarının en eski yazıları sayılan Göktürk yazılarında kullanılmış tarih ve sayıları hatırlatmaktadır.

Bu durum, bazı araştırmacıların belgeleri düzenleme tarihiyle ilgili yanlış bilgiler edinmelerine neden olmuştur. Onlar vesikaların dil ve üslup ölçüleri ve metinlerde en eski gramer vasıtalarının kullanılmasından hareketle yazıların X–XI. yüzyıllarda yazıldığı ihtimalini ileri sürmüktedirler. Ancak, incelemeler yazıların XIII–XIV yüzyıllardan sonra yazıldığını gösteriyor (Zieme, 1981, 56). Bu da Uygur alfabesiyle düzenlenmiş belgelerin yenilenerek, sabit ve değişmez kalıpların şekillendiğini göstermektedir. Yazı dilinin diğer üslupları, konuşmada gramer vasıtaları ve tarih kullanmanın yeni yöntemleri olmasına rağmen, vesikalarda eski kalıplardan bir türlü vazgeçilmemiştir. O dönemde Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe belgelerde ise hattatlar yeni dil araçlarını ve tarihi kullanmanın yeni şeklini kullanmışlardır.

Peki, eğer belge Arap alfabesiyle düzenlenmişse, ne olacak? Ya da bunun aksi olarak, üslubun yüksek olmasına mı çalışılmıştır? Belge metnini oluşturan kelimeleri imkân ölçüsünde (sözcüklerin Türkçe karşılıkları olmasına rağmen) Arapça ve Farsça unsurlarla “süslemişlerdir”. Örnek olarak, Emir Timur’un 1378 yılında verdiği Yarlığı gözden geçirelim.² Söz konusu yarlıkta (resmi belgede) Uygur alfabesiyle yazılmış resmi yazılardan *inayatnama*, *hukmi humayuni*, *jahân panâhi*, *jam’i tahsildârlar va sâhibi dâhillar*, *dâri-saltanat*, *muxtasib* gibi Arapça ve Farsça kelime ve kavramlar, kalıplaşmış tamlamalar sıkça kullanılmıştır.

Arap alfabesiyle yazılmış Türkçe resmi metinlerde Arapça ve Farsça kelime ve kavramların bol miktarda kullanılması tabii kabul edilmelidir. Çünkü burada belgeyi özetleyenlerin yazı ölçülerinden yola çıkarak metin üslubu ve kelimelerin seçilmesi meselesi göz önünde bulundurulmalıdır. Diğer bir husus da, genellikle, pragmatik anlamlı kelimelerle ilgilidir. Bunu dikkate almayan bazı araştırmacılar, özellikle O. D. Çehoviç, Timur’un Yarlığı’yla ilgili şu sonuca varmıştır: “Genellikle, bir kaç bölümden oluşan bu Yarlık Farsça örneğin kelime kelimesine çevrilmiş olan metindir” (Çehoviç, 1948, 310).

Anlaşıldığı gibi, Uygur alfabesiyle düzenlenmiş resmi Türkçe metinlerde Arapça ve Farsça kelime ve kavramlarla karşılaşılması Türkçe – Uygurca metin düzenleme geleneğinin belli ölçüde şekillenmiş olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak, Türkçe belgelerin dil özellikleri ve resmi üslubun üstün derecede süslenmiş olmasıyla nitelendirilir. Burada resmi yazılar üslubunda dil vasıtalarının belli bir düzen içerisindeki ölçüsü söz konusudur.

² Bu belgeyle ilgili bakınız: Ostroumov, 1910, 3.

Belgelerde dil araçlarının kullanılması imkânları belli bir ölçü çerçevesinde sınırlandırılmıştır. Böyle bir sınırlandırmayı resmi yazıların kelime düzeni ve yapısında görmek mümkündür. Ayrıca, belgeyi oluşturan kelimelerin seçilmesinde yazı cinsinin etkili olduğu da bilinmektedir.

Belgeler hukuki değere sahip olan metinler sayılır. Düşüncenin anlaşılır ve net olması belgenin seviyesini belirler. Belge metnindeki bazı kelimelerin dış görünüşünden metnin son sözüne son şekline kadar tüm aşamalar bir düzene dayalıdır. Böyle bir sistemin oluşturulması için de birkaç kuşak bilim adamının durmadan çalışması, incelemeler yapılması, emek harcaması gerekecektir.

Kısaltmalar

TY – Tohtamiş Han'ın Bitiği: Radlof, 1888.

U – Berlin Kütüphanesinde bulunan belgeler: Metinlerin resimleri “Digitales Turfan-Archiv” adı altında Internet sitelerine yerleştirilmiştir. www.turfanforschung.com.

Kaynaklar

Aliyev A., Sadikov K., Özbek Edebi Dili Tarihinden, Taşkent, 1994.

Arat R. R., Makaleler. Cilt 1. Ankara, 1987.

Babür, Babür Name. Taşkent, 1990.

Budagov L., Sravnitelniy slovar turesko-tatarskih nareçiy. Tom 1–2, SPB, 1869–1872.

Çexoviç O., Sobraniye vostoçnih aktov akademii nauk Uzbekistana // Istoriçeskiye zapiski. M., 1948, s. 306–311.

Deny J., Un Soyurgal du Timouride Sahruh en ecriture Ouigoure. // Journal Asiatique. Tome CCXLV, Paris, 1957. Pp. 253–266.

DTS – Drevnetyurkskiy slovar. L., 1969.

Mahmudov Q., XIII–XIV asr yozma obidalar tilining fonetik sisteması. Taşkent, 1990.

Melioranskiy P., Dokument uygurskogo pisma Sultana Omar-Şeyha. // ZVORAO. T. XVI, SPB., 1906, S. 01–012.

Ostroumov N.P., Jalovannaya gramota Timura // Turkestaniskiye vedomosti. № 254, № 255, 1910.

Ponomaryov A. I., Popravok k çteniyu “nadpis’ Timura”. // Sovetskoye Vostokovedeniye. Vip. Sh, M.–L., 1945.

Radlof V., Yarliki Toxtamişa i Temir Kutluga. // ZVORAO, tom III, vip., 1–III, SPB., 1888.

- Radlof V., *Opit slovarya tyurkskih nareçiy*. Tom 1–4 SPB., 1893–1911.
- Tuğuşeva L. Yu., *Rannesrednekoviy tyurkskiy literaturniy yazik. Slovesno-stilistiçeskiye strukturi*. SPB., 2001.
- Vashari I., *Yeşyo raz o termine tartanaq*. // *Sovetskaya Tyurkologiya*. № 4, Bakü, 1987, S. 97–101.
- Zieme P., *Research on uigur documents since 1975*. – *Journal Asiatique*. Tom CCLXIX, Paris, 1981, R. 55–61.
- www.turfanforschung.com (10.05.2014)